

Kirek
Eks

İSLAM VE MODERNİZM

FAZLUR RAHMAN TECRÜBESİ

22-23 Şubat '97, İstanbul

MODERNİST PROJE VE İCTİHAD

Hayreddin Karaman*

Giriş

A ydınlanma dönemi ve endüstri devriminden sonra Batı'nın bilim, teknoloji, ekonomik ve askeri güç alanlarında elde ettiği ileri ve güçlü seviyenin bütün dünya üzerinde önemli siyasi, sosyal, kültürel etkileri olmuştur. Bunlardan biri de Batı'nın Doğu'ya meydan okuması, Doğu aleyhine siyasi zaferler elde etmesi ve İslam ülkelerinin önemli bir kısmını işgal ederek sömürge haline getirmesidir. Bu mağlubiyetler, uzun zamandan beri ilmi ve fikri hayatında bir durgunluk ve donukluk yaşayan İslam dünyasında gittikçe canlanan ve derinleşen bir uyanışa ve hareketliliğe sebep olmuş; bu uyanış çerçevesinde alimler, düşünürler ve hareket adamları arasında farklı düşünce ve tavır alışlar ortaya çıkmıştır.

Bu yeni tavırlardan önce, birbirine eklenen sebepler zinciri içinde son halkayı teşkil eden Moğol istilasının meydana getirdiği bezginlik, durgunluk, kargaşa ve bozulma karşısında harekete geçen, İslam'ın ilk çağındaki saflik ve dinamizmi hayata iade ederek sosyal problemlere çare getirmeye çalışan ilim ve hareket adamları (müceddidler, klasik ihyacılar) bulunmuş, İbn Teymiyye'den (728/1327) Şah Veliyullah'a (1176/1762) kadar uzanan bu çizgi, klasik ve çağdaş modernizmin de ilham kaynağı olmuştur. Grek klasik ihyacılık ve gerekse Cemaleddin Efgani ile başladığı ileri sürülen klasik modernizmin karşısında, "inançları, düşünceleri, kurumları ve hayat tarzı ile" eskiyi olduğu gibi devam ettirmek isteyen, tecdid ve ictihada karşı çıkan "muhafazakarlar" vardır. Efgani ve Abduh'un üstadlık ettikleri klasik modernizm dört farklı yönelişe (yaklaşım ve tavıra) kaynaklık etmiştir: Ta-ha Hüseyin ve benzerlerinin laik-batıcılığı, Ferid Vecdi tipi sentezci muhafazakarlık, Reşid Rıza'nın adıyla birlikte anılan selefiyecilik, İhvan ve Cema'at-i İslami'nin gerçekleştirdiği yeni ihyacılık. Bu yaklaşım ve tavırlar

(*) *Türkiye, Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.*

içinde “radikal laik batıcılık” istisna edilirse diğerlerinin ortak yanları, mezheb müctehidlerinin kullandıkları usule uygun ictihadı savunmaları ve toplumu ana İslami kaynaklara dayanarak, ilk üç neslin uygulamalarını örnek alarak değiştirmeyi/ıslah etmeyi planlamalarıdır.

Fazlur Rahman'ın henüz İslam dünyasında görülmediğini ve yakın zamanlarda görülmesinin de güç olduğunu vurguladığı (Tarih Boyunca İslami Metodoloji Sorunu, Ankara, 1995, s. 182; “İslami Çağdaşlaşma...”, İslami Araştırmalar, Ekim 1990, s. 318, 319), fakat fikir ve teori aşamasında olmak üzere bizzat ortaya koyduğu ve temsil ettiği çağdaş İslam modernizmi (İslami Çağdaşçılık) yukarıdaki tablonun dışında ve onlara alternatif olarak gelişmekte, ortaya koyduğu değerlendirme, anlama, yorumlama ve çözüm metodu (metodoloji, farklı bir ictihad usulü) açısından özellik taşımaktadır.

İslami Çağdaşçılıkta İctihad (Metodoloji)

Tanımı ve usulü gelenekte olana benzemese de İkbâl, Fazlur Rahman, M. Arkoun gibi modernistler ictihad terimini kullanmışlardır.

İkbâl'e göre ictihad “Hukuki bir meselede bağımsız bir hüküm verebilmek amacıyla çaba harcamaktır” ve “Bizim uğrumuzda mücadele edenlere elbette yollarımızı gösteririz” (29/69) mealindeki ayet ile Mu'az hadisi diye bilinen, “Kitapta ve Sünnet'te meselenin hükmü bulunamazsa rey ictihadına başvurulacağını” ifade eden rivayete dayanmaktadır.(İslamda Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu, İst. 1984, s. 202; Reconstruire La Pensee Religieuse de l'İslam, Paris, 1955, p. 161). İkbâl bu tarifi verdikten sonra ictihadın eskiden yeniye uygulanışı ile ilgili bilgi vermiş, bu arada Halim Sabit, Said Halim Paşa gibi İslamcılar ile Ziya Gökalp gibi Türkçülerin ıslahat düşüncelerinde takip ettikleri metodolojiyi de ictihad içinde mütalaa etmiş, “İslam Hukukunun tarih ve bünyesinin, ictihad metod ve prensiplerinin yeni baştan yorumlanmasına” imkan verip vermediğini araştırmış, bunun teorik olarak mümkün olduğunu, fakat en azından Hind-Pakistan müslümanlarının buna zihnen hazır olmadıklarını kaydettikten sonra (s. 221, 223) şu temennisini dile getirmiştir: “Bugünün müslümanı kendi durumunun ne olduğunu bilsin, nihai ve temel ilkelerin ışığında sosyal hayatını yeniden kursun, şimdiye kadar müslümanlığın kısmen tezahür etmiş olan gaye ve hedefleri içinden, İslamın nihai hedefi olan manevi demokrasiyi (democratie spirituelle) çıkarıp getirsin.” (s. 240, p. 193).

Bu değerlendirme ve ifadeler -yeterince detaylı ve açık olmamakla beraber- İkbâl'in, yeni ictihad anlayışının, Fazlur Rahman'ınki ile gelenekteki usulün ortasına düşen bir yerde olduğunu göstermektedir.

M. Arkoun'a göre ictihad "Yasayı aydınlatacak olan kurucu anlamları, en uç ilahi istekleri tam olarak kavramak ve dünya hayatında insanların düşünce ve tutumlarının meşruiyetini güvence altına almak için Tanrı'nın sözüyle insan aklının doğrudan teması olarak takdim edilen zihinsel bir işlem"dir. (Kur'an Okumaları, İstanbul, 1995, s. 325)." İctihad asla devletin icaplarından ve toplumun sıkıntılarında uzakta soyut, teolojik ve metodolojik sorunlara yönelik saf bir zihinsel uğraş olmamıştır..." (s. 324). İctihaddan İslami aklın eleştirisine geçmek, kökten sorgulamalara sınırlandırılmış bulunan dini-fıkhi alanın teorik şartları ile ictihad sınırlarının değiştirilmesi gerekmektedir. İslami akıldan maksat, Kur'an verisindeki ve özellikle kesintisiz ictihad işlemleri sayesinde Medine modeline dönüşmüş olan şeydeki bütün içeriktir. İctihaddan İslami aklın eleştirisine geçiş uzun ve zordur. (s. 325-326). Tanrı tarafından güvence altına alınmış sağlam "öz anlam" ile dik-kate alınan bilgi sistemine bağlı olarak değişen anlatıların ve buna bağlı uygulamaların "anlam izlenimleri" arasındaki fark esas problemi oluşturmaktadır. Öz anlam ile Kur'an'ın dini amaçlı normatif hedefleri olan "Mekasıdu'l-Kur'an" tarihsel değildir, fakat anlatı ve anlam izlenimleri ile Şatibi'nin (790/1388) ve ondan sonra gelenlerin "mekasıdu's-şeri'a" dedikleri şey tarihseldir, şeriat gibi bunlar da sosyo-kültürel ve ekonomik bağlamlarda oluşmuştur. (s. 340-342). Yeni araştırmalara yer vermek için, bugüne kadar girililmemiş biçimde Kur'an okumalarını mümkün kılmak için ve mevcut büyük bilimsel araştırma ve felsefi düşünüş hareketi içine Kur'an fenomenini yerleştirmek için..." Kur'an ilimlerinde düşünülebilir, düşünülemez ve düşünülmemiş" kavramlarını yeniden ele almak gerekir. (s. 45)

Bu alıntılar ve özetlere göre M. Arkoun klasik ictihadı, metodu ve muhtevası ile yetersiz bulmakta, Kur'an'ın öz anlamı ile dini normatif hedeflerine ulaşabilmek için İslami aklın eleştirisine ve ilmi, felsefi düşünce ve araştırmanın Kur'an'a ve geleneğe uygulanmasına dayalı yeni bir okuma ve anlama metodu oluşturmaya çalışmaktadır.

Fazlur Rahman'a göre müslümanların çağdaş dünyada var olabilmeleri için iki yol vardır; ya bütünüyle laik Batı'ya entegre olmak yahut İslami yeni bir ictihad metodu (sistemik, tarihsel yorum usulü) ile yorumlayarak yeniden hayatın bütün alanlarına sokmak, böylece çağdaş dünyaya/insanlığa, laik/seküler olmayan, fakat İslami geleneğe değil, Kur'an'ın ahlaki ve sosyal amaçlarına uygun yeni kurum ve kurallara dayanan bir alternatif model sunmak. Ona göre tutulması gereken yol bu ikincisidir. Gelenekçi ve muhafazakar yaklaşım ve tutumlar ile bazı müslüman modernistlerin "sükut, iki yüzlü idarecilik, geleneği kullanmak ve tedrici-seçmecilik" tavrı ve yaklaşımlarının varacağı sonuç, İslam dünyasında ve müslüman hayatında gi-

derek laisizmin ve sekülerizminin hakimiyet kurması olacaktır. ("İslami Çağdaşlaşma", İslami Araştırmalar, s. 314-320).

Kur'an'ın ve nebevi sünnetin ümmet tarafından yorumlanması, hayatın icaplarına uygun çözümlerle uygulanması sonucu oluşan icma ve yaşayan sünnetin daha sonra hadis şekline sokulduğunu ve özellikle Şafii'nin tutum ve yorumları ile dondurulduğunu ileri süren Fazlur Rahman (İslam, İst. 1981, s. 71, 298; İslam ve Çağdaşlık, Ankara, 1990, s. 92 vd.; İslami Metodoloji Sorunu, s. 84, 194) İslami çağdaşçının Kur'an'a, yaşayan sünnete ve yaşayan sünneti oluşturan metoda dönmesi gerektiğini savunmaktadır. Ona göre fikri cihad mahiyetinde olan (İslam ve Çağdaşlık, s. 77) ictihad, "kural içeren bir nassın veya geçmişteki emsal bir durumun manasını anlama ve o kuralı öyle bir şekilde teşmil, tahsis ya da aksi halde tadil ederek değiştirme çabasıdır ki, bulunan yeni çözüm vasıtasıyla bu kural, yeni durumu içersin." Genel ilkelere ve değerlere uygun olarak üretilen bu yeni kuralara göre mevcut durumu değiştirmek için sarfedilmesi gereken çaba da bir ahlaki cihaddır. Anlayan, yorumlayan ve çözüm üreteni (müctehidi) sarmalayan "etkin tarih" sebebiyle nesnel bir anlamının olamayacağını savunan Gadamer'e karşı nesnelci okulun temsilcilerinden E. Betti'nin yaklaşımını tercih eden Fazlur Rahman'a göre "geçmişteki bir nassın veya emsal durumun manası ile şu andaki bir durum ve etkin gelenek yeterince nesnel olarak bilinebilir ve zaten geçmişin tesiri altında oluşan bu gelenek, yine geçmişin kuralsal (normative) anlamı ile belli ölçüde nesnel olarak değerlendirilebilir..." (s. 77-79) Eğer yine geçmişin kuralsal anlamı, geçmişin tesiri altında oluşan bir gelenek nesnel olarak değerlendirilebilir...

Yukarıdaki tanım ve açıklamalardan ortaya çıkan Fazlur Rahman modelinde ictihad iki hareket ile gerçekleşmektedir: 1. Kur'an'ın indirildiği zamana giderek a) bir ayetin tarihi ortamını ve çözüm getirdiği sorunu iyice araştırarak onun taşıdığı önemi veya manasını anlamak... Hem Kur'an'ın bütün olarak ne demek istediğini anlamak, hem de özel durumlara cevap teşkil eden belli ilkelerini kavramak, b) Kur'an'ın belirli özel cevaplarını genel-mücmelenin leştirerek onları, umumi olan ahlaki-toplumsal ilkelerin ifadeleri olarak ortaya koymak. 2. Çıkarılan bu genel görüşten şimdi formüle edilerek uygulanması gerekene, şu andaki duruma yönelmektir. Bu da yine şu andaki durumu çok iyi incelememizi ve onu oluşturan çeşitli unsurları çok iyi tahlil etmemizi gerektirir. Bu iki harekette oluşan ictihadda tarihçi, sosyal bilimci ve ahlakçı işbirliği yapmalıdır. (s. 73-76, 95).

Fazlur Rahman'a göre Kur'an metninin manasını anlamak için dürüst ve makul bir tarihi yaklaşım kullanılmalıdır. Kur'ani doktrinın metafizik yönü tarihi ele alış tarzı için uygun düşmeyebilir, fakat sosyolojik kısmı hiç şüp-

hesiz uygun düşecektir. Bu kısımda Kur'an'ın hukuki emirleriyle bu kanunların hizmet etmelerinin beklendiği gayeler ve hedefler arasında ayırım yapmak, emir ve kanunları gayelere ve zamanın icaplarına göre tahsis ve tadil etmek gerekebilir. Burada da kişi öznellik (subjectivity) tehlikesine maruz olur, fakat bu da yine Kur'an'ın kendisini delil olarak kullanmak suretiyle asgariye indirilebilir. Eğer kişi kendi sabit fikirlerini Kur'an'a söyletmezse bu metod en yararlı metod ve en başarılı tefsir için yegane ümit olacaktır ("İslami Çağdaşlaşma", İslami Araştırmalar, s. 318).

Çağdaş İslami Modernizm Öncesinde İctihad

Modernizm öncesinde, Şafii'nin (v. 202/) Risale'sinde ortaya koyduğu, diğer sünni mezheplerin fıkıh usulü kitaplarında ana hatlarıyla tekrarlanan ve günümüze kadar da -aynı yolu izleyenlerin- benimsedikleri ictihad anlayışı şu temel ilkelere dayanmaktadır:

a) Kur'an-ı Kerim manası ve lafzı ile Allah'a aittir, O'nu vahiy yoluyla Son Peygamberine göndermiş, O da ümmete olduğu gibi tebliğ etmiştir. Kur'an ayetlerinin hükümleri ilke olarak tarihi değil, evrenselidir. Kur'an hem bütünü (umumati), hem de çözüm ve anlama konusu ile ilgili her bir ayeti ile okunur, anlaşılır ve dini hükme kaynak olur.

b) Hz. Peygamber (s.a.) zamanında kısmen, daha sonra tamamen yazılan, baştan beri büyük bir titizlikle şifahi olarak da rivayet ve nakledilen hadislerin sahih olanları, ya hem lafız, hem de manalarıyla, yahut da yalnızca manaları muhafaza edilerek Hz. Peygamber'den nakledilmiştir. O'nun sözleri ve davranışlarının sözlü ifadeleridir, dini hüküm getirmeye, örnek davranış ortaya koymaya yönelik olanları ilke olarak tarihi değildir, bütün zaman ve mekanlarda geçerlidir.

c) Belli bir ayet veya hadisin sübut ve manasıyla ilgili icma (özellikle saha-be icma) bağlayıcı bir delildir, hüküm kaynağıdır.

d) Hadisler yaşayan sünnetin sonradan birileri tarafından hadis şeklinde formüle edilmiş ifadeleri değildir, aksine ümmetin ictihad ve icma baştan beri mutlaka bir ayet veya hadisin açık ifadesine veya delaletine dayanmış, bu da (dayanılan ayet ve hadis de) çoğu kez zikredilmiştir.

e) Müctehidin önüne bir mesele geldiğinde bunun hüküm ve çözümünü önce Kur'an-ı Kerim'de; kül halinde ve parça parça ayetlerde, bu ayetlerin ihtimalsiz (nas) ve ihtimalli (zahir) delaletlerinde, mantuk ve mefhumunda arayacaktır. Burada bulamazsa aynı şekilde sünnete (hadislere) bakacaktır. Burada da bulamazsa icmaa ve kıyasa başvuracaktır.

İmam Şafii Risale'sinde ictihad ile kıyası aynı manada kullanmıştır (Risale, s. 477). Ancak Risalenin bütünü, beyan çeşitleri ile ihtilaf halinde doğru hükme ulaşmak için aranıp bulunacak delil (s. 561 vd.) konusundaki ifadeler gözönüne alındığında Şafii'nin de kıyas dışında bir takım hüküm ve çözüm kanallarına kapıyı açık tuttuğu anlaşılmaktadır. Ayrıca yine aynı İmam'ın, kıyas yapılırken önce birçok nastan elde edilen temel ilkeye (kaideye) bakılmasını ve eğer kaide bulunamazsa tek tek naslara kıyas yapılmasını teklif etmesi de ilgi çekicidir. (Gazzali'nin naklettiğine göre Şafii, bu kaideden hareketle delici ve kesici olmayan bir şey (musakkal) ile cana kıyılması halinde kıyas için aletle ilgili naslara değil, genel olarak caydırıcılık, hayatı koruma ilkesine bakılmasını öngörmektedir. (Menhul, Dimaşk, 1980, s. 466)

Risale'de adı konmadan işaret edilmiş bulunan -kıyas dışındaki- ictihad çeşitleri sonradan "istidlal" çerçevesinde toplanarak açıklanmış, muteber olup olmadıkları tartışılmıştır. Mantiki kıyasın önemli bir kısmını içeren telazüm, istishab, İslam'dan önceki ilahi dinlerden gelen bazı uygulamaların örnek alınması, istihsan ve istislah (el-mesalihu'l-mursele) bu delil ve metodların başlıcalarıdır. (Gazzali, el-Müstasfa, c. I, s. 217 vd.; Şevkani, İrşadu'l-fuhûl, Beyrut, 1992, s. 390-405; H. Karaman, İslam Hukukunda İctihad, Ankara, 1975, s. 17 vd.)

Klasik ictihad metodunda Kur'an-ı Kerim'in açık ve kesin ifadeleri ile yine açık ve kesin ifadeli mütevatir hadislere öncelik verilmiş; bunlara, akla, genel kaidelere, icma'a aykırı olan, birçok kimsenin bilmesi ve nakletmesi gerekirken bir sahabinin rivayet ettiği hadislere (haber-i vahide) itibar edilmiştir (el-Hatib el-Bağdadi, el-Fakih..., Beyrut, 1980, s. 132-133; es-Serahsi, Usul, Beyrut, 1973, c. I, s. 364-368; el-Cessas, Ahkamu'l-Kur'an, c. III, s. 28 vd.)

Dinin, hayatın, aklın, malın ve neslin korunması dinin amaçları (mekasidu'ş-şeri'a) olarak kabul edilmiş, bunlardan birinin tehlikeye düşmesi halinde bir ayet veya hadisle yasaklanan davranışlar ve nesnelere -geçici olarak- yasak kaldırılmıştır. Bu uygulama, birçok ayet ve hadisin ortak hükmünün ve dinin genel amacının, belli bir ayet veya hadisin hükmü (parça hükmü) karşısında korunması şeklindeki temel düşünceye dayanmaktadır.

Hanefilere nisbet edilen istihsan ile Malikilere nisbet edilen istislah metodları, deliller arasında güçlü ve öncelikli olanı diğerlerine tercih yanında fayda (celbu'l-maslaha def'u'l-mefsede) ilkesini de ihtiva etmektedir. Anca faydanın bir dini hüküm (kanun ve kural) ile korunabilmesi için dinde (naslarda) ona itibar edildiğine dair delil ve delalet aranmıştır (kiyasta münase-

bet). Bu delilin bulunmaması halinde hiç değilse -Malikilere göre- bahse konu olan faydanın dinde reddedilmemiş olması şartı aranmıştır (el-mesalihü'l-mürsele). İnsanların fert ve toplum olarak hayat ve sağlığının korunması temin edilmesine bağlı bulunan ihtiyaçları yine istihsan ve istislah metodu çerçevesinde ele alınmış, zaruret sayılmış ve nassa dayalı bile olsa kanun ve kuralların tadil ve tahsisine sebep kılınmıştır.

Şafii icthad yoluyla, mutlak (batında ve zahirde) veya göreceli (zahirde) dini hükmü ve hakikati -ameli hükümle sınırlamadan- elde etmeye çalışırken (Risale, s. 560, 599) daha sonraki usulcüler icthadın işlevini "fer'i-ameli" konulara tahsis etmişler ve onu "bu alanda tafsili (parça, konu ile ilgili) delillerden hüküm çıkarmak üzere olanca gücün sarfedilmesi" olarak tanımlamışlardır...

Karşılaştırma:

İslami çağdaşçılığın temsilcileri, kendilerinden önceki dönemlerde uygulanmış olan icthadın hem kavram, hem de içerik yönünden yetersiz olduğunu, kendi metodolojilerinin bundan çok farklı bulunduğunu açıkça ifade ve tekrar etmişlerdir. Yukarıdaki açıklamalar ve alıntılar da bunun detaylarını, delil ve örneklerini vermiş olmalıdır. Aradaki önemli farkları şöylece özetleyerek sıralamak mümkündür:

1. Deliller (hüküm kaynakları) bakımından:

İslami çağdaşçılara göre anlama, yorumlama, çözüm üretme amacıyla başvurulacak kaynaklar Kur'an, ilgili tarihi ve sosyal bilimlerle akıldır. Hadisler tarihi şartlar içinde yapılan beşeri yorum ve uygulamaları aktaran metinlerden ibarettir. Yeni icthadlar ve icmalar ile yapılacak yorum ve uygulamalar yenilenerek devam eden yaşayan sünnet olacaktır.

Klasik icthad usulüne göre kaynaklar bütün ve parça parça olmak üzere Kur'an-ı Kerim, sahih hadis ve siyer kaynaklarının taşıdığı nebevi sünnet, icma, ekseriyete göre kıyas ve diğer delillerdir.

2. Anlama ve çözüm getirme metodu bakımından:

İslami çağdaşçılığa göre teker teker ayetler, yaşayan sünnet ve şeriat kuralları belli bir tarih döneminin ve coğrafyanın sosyo-kültürel ve ekonomik şartları/durumu içinde -bu şartların ve durumun ihtiyaçlarına cevap vermek üzere- vahyedilmiş ve oluşmuştur. Bu sebeple anlamak için o tarihe gitmek, ayetleri tarihi bir yaklaşımla anlamak, sonra bunların arkasında bulunan ilkeleri, bu ilkelerden de dinin sosyal ve ahlaki amaçlarını keşfetmek gerekir.

Bu anlama ve yorumlama işi bittikten sonra yaşayan çağa gelinecek, bu çağda yaşayan müslümanların meseleleri, tarihi kuralların ve emirlerin çağa taşınmasıyla değil, bugünkü ihtiyaçları karşılayacak ve dinin ilkelerine ve amaçlarına da uygun olacak yeni kanun ve kurallarla çözümlenecektir.

Gelenekte uygulanan usule göre ise ayetler ve dini tamamlayan sünnet (bu nevi sünneti taşıyan hadisler) bunları belli bir zamana, mekana, şahsa tahsis eden delil bulunmadıkça evrenseldir; tarihin belli bir diliminde gelmiş olmalarına rağmen şekil ve muhtevalarının özellikleri sebebiyle bütün zamanların meselelerinin çözümüne kaynak olabilecek ve ışık tutacak kabiliyettedirler. Bunlar, ictihadın devam ettiği asırlarda uygulanan usul ile doğru olarak anlaşılır ve uygulanır. Özel ve detaylı hüküm getiren nasların azlığı, ictihada bırakılan geniş alan, mesalih ve zarurete bağlı çözüm ilkeleri her çağda yaşayan müslümanların meselelerini çözmek ve ihtiyaçlarını amaca uygun bir şekilde karşılamak için yeterli imkanlar bahsetmektedir. Sıkıntılar gelenekteki ictihad usulünün yetersizliğinden değil, ictihad kapısının kapalı tutulmasından, Şörf, adet, maslahat ve beşeri yorumlara dayalı” olduğu için değişebilecek ictihadların (ictihada dayalı şeriat kurallarının) yeni şartlarda -eski usule göre yapılacak- yeni ictihadlar ile değiştirilmemiş olmasından ileri gelmiştir.

Değerlendirme:

İslami çağdaşçılığın temel düşünce ve metodoloji bakımından ortak yanları bulunmakla beraber önemli farklı anlayış, tutum ve yaklaşımları da vardır. Örnek olarak İkbal, Fazlur Rahman ve M. Arkoun alınacak olursa, İslami-fikri çağdaşçılıkta önemli adımlar atan İkbal'in İslami-sosyal çağdaşçılıkta, modernizm öncesi (klasik) ictihada oldukça yakın bir konumda olduğu görülmektedir. Bu konumun örnek ve delili, Ziya Gökalp'in reformcu düşünce ve tekliflerine karşı tavrı ve tenkitleridir (İslam'da Dini Düşüncenin..., s. 220, 228 vd.) O'nun vurgusu naslarla sabit hükümlerin değil, ictihada dayalı kadim fıkıhın yeni ictihadlarla -gerektiğinde- değiştirilmesi, yeni meseleler çözümlenirken, kurumlar oluşturulurken naslar yanında temel ilkelerini de gözönüne alınmasıdır.

Muhammed Arkoun düşünce ve bilimsel eleştiriyi, içinde vahyin ve nebevi uygulamanın da bulunduğu bütün İslami akla teşmil ederek diğer uçta yer almıştır.

Fazlur Rahman ise bu iki örneğin ortasında gözükmektedir. O, metodolojisini oluştururken klasik ictihad usulünün yetersizliği inancına, son iki yüz yıl içinde dünyada meydana gelen değişimin köktenliğine, büyüklüğüne, çetrefilliliğine ve bununla baş etmesi gereken müslümanların problemlerinin

yeni düşünce ve çözüm metodları gerektirdiği düşüncesine, Şafii öncesi ic-tihad usulünün, sonrasına nisbetle değişik ve kendi usulüne temel teşkil edecek nitelikte olduğu tesbitine, tarih ve sosyal bilimlerle ilgili araştırma ve verilere dayanmaktadır.

Fazlur Rahman merhumun laik-köktenci çağdaşçılık karşısındaki kişilikli duruş ve tutumunu, İslamı yeni bir anlayış ve yorum ile çağın müslüman-larının, hatta insanlığın hayatına, yeniden ve kamil bir şekilde sokmak için gösterdiği gayreti (fikri cihadı) takdir ile karşılıyorum. Ancak:

1. Gerek onun ileri sürdüğü metod ile anlama ve yorumlama ve gerekse çağın ihtiyaçlarına uygun çözümler üretme aşamalarında -kendisinin de işa-ret ettiği- öznelliliğe (sübjektifliğe) düşme, İslama ve Kur'an'a kendi kafa-mızda ve hevamızdakini söyletme, etkin tarihin etkisiyle, İslam'ın özünü kaybetme/değiştirme tehlikesiyle ilgili endişeler taşıyorum.
2. Tesbit edilecek ilkeler, sosyal ve ahlaki amaçlar ile bunlara uygun yeni çözümlerin henüz açık, seçik ve sağlam bir usule oturtulmamış olduğunu düşünüyorum.
3. Yeni usule göre yaptığı çözüm örneklerini (faiz, miras, örtünme, kadının şahitliği vb.) usulün başansı bakımından ümit verici görmüyorum.
4. Klasik ictihad usulü, günümüzde ehil alimler tarafından uygulandığı hal-de meselenin çözümsüz kaldığına inanıyorum.
5. Yaşayan sünnet ve hadislerin mahiyeti konusundaki değerlendirme ve tesbitlerin objektif, yeterli ve ikna edici delillere dayandığı konusunda şüp-heler taşıyorum.
6. Hz. Ömer'in yorum, anlayış ve uygulamalarının kendi usulüne olduğu kadar klasik usule de örnek teşkil ettiğini, bu örneğe göre usul kaideleri-nin oluşturulduğunu biliyorum.
7. Metodolojideki iki hareketten birincisinin klasik usul içine sığdığını ve burada kısmen uygulandığını, ikinci hareketin ise problemliliğini dü-şünüyorum.
8. Fıkıh tarihinde Hicazlı-Iraklı, eserci-reyci, kelimci-hadisçi, felsefeci-ke-lamcı-tasavvufçu şeklindeki zıt yaklaşımlar ve okulların zaman içinde bir-birinden etkilenerek orta ve uygun yolun bulunmasına hizmet ettikleri gi-bi bu çağdaş çıkışın da, karşılıklı etkileşim ile "doğru, uygun, orta" yolun bulunmasına hizmet etmesini temenni ediyorum.